Ulug` ma`rifatparvar va millat vijdoni

6 МАЪНАВИЯТ

Абдулла Авлоний илмнинг жамият тараққиётидаги ролини яхши тушунади. Шунинг учун ҳам у ёшларни илм сирларини билишга, ҳодисалар моҳиятини ечишга, китоб мутолаа қилишга чақиради. Унинг фикрича, илм агар жамият манфаатига хизмат қилмаса, халқ фаровонлиги йўлида қўлланмаса, у ўликдир.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН
2020 йил 7 июнь, 102-сон

Адиблар хиёбонидаги ўйлар

УЛУҒ МАЪРИФАТПАРВАР ВА МИЛЛАТ ВИЖДОНИ

ABDULLA AVLONIY 1878 – 1934

Аҳмадали АСҚАРОВ,
Низомий номидаги ТДПУ профессори, академик

олмади. Бир бутун Туркистон Дашти қипчоқ кўчманчи ўзбекларининг ўзаро уруғ-аймоқ ва қабилавий бошқарувга мойилликлари туфайли ягона Туркистон мамлакати, унинг автохтон ўтроқ дилингвизм тилли аҳолиси уч хонликка бўлиниб кетди. "Бирлашган ўзар, бирлашмаган тўзар" халқ мақоли амалда намоён бўлиб, ягона Туркистон аста-секин Россия хомашё базасига, атеистик большевиклар мустамлакасига айланди.

Бу сўнгги ўзгаришлар иқтисодий тараққиёт, маърифий уйғонишлар сари интилишда, энг муҳими, миллий ўзликни англашда, маҳаллий аҳолини феодализм жаҳолатидан узоқлаштиришда ижобий излар қолдирган бўлса-да, миллий қадриятлар, бой маданий мерос обидаларини сақлашда, аҳоли қатламларини диний диёнатли қилиб

уларгача бу заминда қадимдан яшаб келаётган ўтроқ туркийзабон халқни тушунмоқ кераклиги жуда моҳирона таърифланган.

Ўзбек халқи Шайбоний ўзбеклари Мовароуннаҳрга кириб келмасдан 5 аср аввал Ўзбекистон ҳудудлари ва унга туташ вилоятларда халқ сифатида узил-кесил шаклланиб бўлган эди, саҳройи ўзбеклар Ғарбий Қорахонийлар давлати даврида ўзбек халқи таркибига қўшилган этнографик қатлам эди, холос. Бу қатлам номи совет ҳокимиятининг Ўрта Осиёда миллий чегаралаш сиёсати туфайли рус шарқшунослари томонидан ўзбек халқига берилган ном бўлиб, баъзилар ўзбек халқи тарихи Ўзбекистон ССР ташкил топишидан бошланди, деган таъналар билан тарихий ҳақиқатни сохталаштиришга уринадилар. Жадидлар, Абдулла Қодирий ва Абдулла Авлоний тасаввурида ўзбек халқининг тарихий илдизлари жуда чуқурдир.

Жадидлар кўтарган ўзликни англаш, миллат тилини асраш ва ривожлантириш, унинг адабий ва тарихий мероси асосида аҳоли қатламларини тарбиялаш миллатнинг вазифаси. Бу мақсад ва вазифа тарбия ва таълим орқали

қилган адиб, жамоат арбоби ва истеъдодли педагогдир. У ўзбек зиёлилари ичида биринчилардан бўлиб, ўзбек халқ театрини профессионал театрга айлантириш учун 1913 йилда "Турон" театр труппасини ташкил қилади. Мазкур труппа учун "Адвокатлик осонми?", "Пинак", "Икки муҳаббат", "Португолия инқилоби" каби драмалар ёзди. "Қотили Карима", "Уй тарбиясининг бир шакли", "Хиёнаткор оиласи", "Бадбахт келин", "Жаҳолат", "Ўликлар" каби саҳна асарларини татарча ва озарбайжончадан таржима қилади.

Абдулла Авлоний 1917 йилдаги октябрь тўнтаришига қадар Туркистонда жуда катта ижтимоий-маърифий ишларни амалга оширган жадидлар ҳаракатининг кўзга кўринган намояндаларидан эди. У илғор зиёли кишилар қаторида театр томошалари ва матбуотдан тушган маблағлар ҳисобига дунёвий илмларни ўқитадиган "Усули жадид", яъни янгича илғор усулдаги мактаблар очди ва бу мактабларда халқ болаларига ўзи дарс берди. Мактаб ўқувчилари, асосан, камбағал аҳоли фарзандлари бўлиб, ўқув жиҳозлари — парта ва доскаларни ўз қўли билан ясади. Мактабнинг камбағал ўқувчиларини кийим-кечак, озиқ-овқат, дафтар-қалам билан таъминлаш мақсадида дўстлари кўмагида "Хайрия жамияти" ташкил этади ва бу жамиятга ўзи раислик қилади.

Абдулла Авлоний "Усули жадид" мактаблари учун тўрт қисмдан иборат "Адабиёт ёхуд миллий шеърлар", "Биринчи муаллим" (1912), "Туркий гулистон ёхуд ахлоқ" (1913), "Иккинчи муал-

Болаларда фикрлаш қобилиятини ўстириш ва бу тарбия билан мунтазам шуғулланиш бениҳоя зарур ва муқаддас вазифа, деб ҳисоблайди. "Таълим-тарбия бериш муаллимларнинг виждонларига юкланган муқаддас вазифадир", дейди Авлоний. Айни замонда у таълим ва тарбиянинг узвийлиги, узлуксизлиги ҳақида гапиради.

катта аҳамиятга эга. Ўзбек педагогикаси тарихида Абдулла Авлоний биринчи марта педагогикага "бола тарбиясининг фанидир", деб таъриф берди.

Абдулла Авлоний бола тарбиясини нисбий равишда тўрт бўлимга ажратади: "Тарбиянинг замони", "Бадан тарбияси", "Фикр тарбияси", "Ахлоқ тарбияси".

"Тарбиянинг замони" бўлимида тарбияни ёшликдан бериш зарурлигини, бу ишга ҳамма — ота-она, муаллим, ҳукумат ва бошқалар жалб этилиши кераклигини таъкидлайди. "Тарбия бизлар учун ё ҳаёт — ё мамот, ё нажот — ё

Авлоний инсонга ва унинг ақлига юксак баҳо беради: "Илм инсонларнинг мадори, ҳаёти, раҳбари нажотидур. Ҳар нарса кўп бўлса, баҳоси арзон бўлур, аммо ақл эса илм ва тажриба соясида қанча кўпайса, шунча қимматбаҳо бўлур". Абдулла Авлоний "Туркий гулистон ёхуд ахлоқ" китобида илм тўғрисида бундай дейди: "Илм дунёнинг иззати, охиратнинг шарофатидур. Илм инсон учун ғоят олий, муқаддас бир фазилатдур. Зероки, илм бизга ўз аҳволимизни, ҳаракатимизни ойна каби кўрсатур. Зеҳнимизни, фикримизни қилич каби ўткур қилур. ...Илмсиз инсон мевасиз дарахт кабидур... Бизларни жаҳолат, қоронғуликдан қутқарур".

Адибнинг образли ифодасига кўра, илм бамисоли бодомнинг ичидаги мағиз. Уни қўлга киритиш учун меҳнат қилиш, яъни чақиб, уни пўчоғидан ажратиб олиш керак. Абдулла Авлоний илмнинг жамият тараққиётидаги ролини яхши тушунади. Шунинг учун ҳам у ёшларни илм сирларини билишга, ҳодисалар моҳиятини ечишга, китоб мутолаа қилишга чақиради. Унинг фикрича, илм агар жамият манфаатига хизмат қилмаса, халқ фаровонлиги йўлида қўлланмаса, у ўликдир. Абдулла Авлоний ўз илмини амалда қўллай оладиган кишиларга юксак баҳо беради, уларни доно инсонлар, деб атайди. Абдулла Авлоний ўтмиш мутафаккирлари каби ёшларни фойдали касб-ҳунар эгаллашга чақиради. Адиб бойлик кетидан қувувчиларнинг одамгарчиликка тўғри келмайдиган ишларини кўриб, улардан нафратланади. Авлоний ёшларни бойликка ружу қўймасликка ундайди. Бойликни ўткинчи булутга ўхшатади. Аллома меҳнатсиз